

VASPITNI STILOVI I RAZVOJ DAROVITOSTI I KREATIVNOSTI

Rezime: Do sada je kod nas i u svijetu urađen veći broj (preko stotinu) programa i modela za podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti u vaspitnom-obrazovnom procesu. Posebno se u tim istraživanjima posvećivala pažnja povezanosti stilova vaspitanja sa podsticanjem i razvijanjem darovitosti i kreativnosti kod djece i mladih. Uglavnom se svi ti modeli mogu svrstati u dvije velike grupe:

a) Modeli socijalne interakcije ili socijalne-emocionalne atmosfere u porodici i školi (ovdje spadaju porodične varijable: preovlađujući stilovi vaspitanja u porodici, veličina porodice, tj. broj članova porodice, red rođenja, porodična atmosfera i porodična vaspitna praksa, kao i brojne varijable razredne atmosfere i razredne dinamike u cjelini od osnovne škole do univerziteta). U ovu prvu grupu programa i modela podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti često se klasifikuju i programi podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti koji se odnose ličnost i modifikaciju ponašanja, iako oni u nekim klasifikacijama stoje potpuno izdvojeni i čine posebnu grupu.

b) Modeli kognitivne obrade informacija ili kognitivni modeli (modeli teorije informacija, modeli teorija sposobnosti i višestruki modeli saznanja). Mi nismo mogli ovdje govoriti o svim tim modelima, već smo našu pažnju usmjerili samo na dva ili tri osnovna modela kao primjer ili ilustraciju, iz kojih su kasnije izvedeni na neki način (uz manje ili veće modifikacije i dorade) mnogobrojni drugi savremeni modeli podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti u nastavnom radu. Ovo isto se odnosi i na prvu grupu modela, tj. modele socijalne interakcije i socijalno-emocionalne atmosfere u porodici i školi.

Od mnogobrojnih istraživanja i razrađenih programa prve grupe modela najpoznatiji su programi socijalno-emocionalne interakcije, porodične atmosfere ili vaspitnih stilova koji podstiču ili sputavaju razvijanje darovitosti i kreativnosti, mi smo analizirali one koje su razradili D. Baumrind i H. Schaffer. Većina kasnije nastalih modela istraživanja i identifikovanja vaspitnih stilova su nastali uglavnom kao manja ili veća modifikacija i dorada onoga što je uradila D. Baumrind. U drugoj grupi modela podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti (kognitivni modeli ili modeli kognitivne obrade informacija koji se odnose na modele teorije informacija, modele teorija sposobnosti i višestruke modele saznanja) detaljnije smo analizirali tri: Gilfordov (J. P. Guilford) model strukture intelekta, Parnesov (S. Parness) i Torensov (P. Torrance) model kreativnog rješavanja problema i Gardnerov (H. Gardner) model višestrukih sposobnosti i višestrukih modela saznanja i stilova učenja. U ovom radu mi ćemo više govoriti i raspravljati samo o karakteristikama prve grupe modela, tj. o povezanosti vaspitnih stilova u porodici i školi sa modelima podsticanjem i razvijanjem darovitosti i kreativnosti kod djece i mladih.

Ključne riječi: vaspitni stilovi, stvaralačko mišljenje, kreativnost, divergentno i konvergentno mišljenje, modeli podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti, kritičko mišljenje, humanistička psihologija, razvoj, saznanje, socijalna interakcija, školska i razredna klima, porodična atmosfera, stvaralaštvo, knjiga, pitanje, višestruki modeli saznanja, stilovi učenja i stvaralaštvo, porodična dinamika i podsticanje darovitosti i kreativnosti.

Uvod: Zašto je uvijek u stilu (tj. uvijek aktuelno i potrebno) govoriti o stilovima vaspitanja i podsticanju i razvijanju darovitosti i kreativnosti

Kao odgovor na gore postavljeno pitanje ovdje treba odmah navesti onu poznatu izreku da je uvijek *u stilu* (što znači da je uvijek aktuelno i potrebno) govoriti o stilovima vaspitanja i njihovoj povezanosti i uticaju na podsticanje i razvijanje darovitosti i kreativnosti kod djece i mladih. Veoma davno se došlo do saznanja da su daroviti i kreativni pojedinci najveće blago svakog društva. Još su stari narodi (Kinezi, Grci, Egipćani, Indusi, Jevreji) uočavali njihov značaj za ukupan razvoj i napredak ljudske zajednice. Posebno snažnu podršku ovakva saznanja su dobila u 20. vijeku, a naročito poslije Drugog svjetskog rata, kada i započinje ozbiljniji pristup izučavanju i tretmanu darovitosti i kreativnosti. Takođe, čovječanstvo se već sada suočava sa činjenicom da su skoro svi prirodni resursi, tj. različiti izvori energije (ugalj, nafta, vodena energija itd.), na kojima je, uglavnom, i počivao dosadašnji razvoj civilizacije, već pri kraju svoje iskorištenosti i da su još samo ljudske sposobnosti jedini preostali, ali neiscrpnri rezervoar daljeg razvoja civilizacije.

Isto tako, iako se zna da je dosadašnji napredak čovječanstva postignut zahvaljujući, uglavnom, darovitim i kreativnim pojedincima, paradoksalna je činjenica da se društvo nije moglo tokom čitavog jednog milenijuma naviknuti na takve izuzetke. Zašto je to tako? – pitali su se mnogi. Je li to, možda, zbog toga što samo izuzeci i rijetki pojedinci imaju sposobnost da vide smisao u besmislicama običnog čovjeka i da uspostavljaju odgovarajući red stvari u nerješivom neredu za većinu? Interesantno je pratiti kroz istoriju kako su daroviti i kreativni pojedinci bili prihvaćeni od strane prosječnih ali brojnijih članova društva u različitim epohama.

Činjenice iz biografija velikih naučnika i pronalazača nam govore da je malo takvih pojedinaca, bez obzira na to o kojoj je društveno-ekonomskoj formaciji riječ, koji nisu bar jedan dio svog života obilježili žrtvenim karakteristikama samo da bi unaprijedili ljudski rod.

Sve je ovo još više aktuelno i danas, ako se zapitamo kolike su štete i po društvo i za pojedinca ukoliko se darovitost ne podstiče i ne podržava. Mali je broj darovitih pojedinaca koji uspijevaju da prebrode sve prepreke i lične razvojne krize u odnosu na one kojima to ne polazi za rukom ako žive u atmosferi nerazumijevanja, straha i neprihvaćenosti. To je ne samo lična tragedija takvih pojedinaca već i tragedija ljudske zajednice u cjelini. Jer, koliko li je ostalo neotkrivenih izuma, nepronađenih lijekova za najteže bolesti, nenapisanih sonata i književnih djela – samo zato što su takvi pojedinci u jednom određenom kritičkom periodu svoga života ostavljani sami i završavali svoj život neshvaćeni, neprihvaćeni i odbaćeni. Mi znamo samo za one koji su uspjeli da donesu napredak čovječanstvu svojim genijalnim djelima kao što su na primjer Mocart, Tolstoj, Paster, Tesla, Edison, Ajnštajn, ali mi nikad nećemo saznati koliko je još bilo takvih genijalnih pojedinaca koji su možda mogli napisati i bolja književna djela nego Tolstoj ili Dostojevski, ili bolja muzička djela nego Mocart ili onih koji su mogli pronaći lijekove i za najteže bolesti koje su i danas neizlječive, ali nisu imali sreću da žive u uslovima koji bi im to omogućili.

Ipak, za današnje doba može se reći da se, pod pritiskom naučnih saznanja o značaju podsticanja darovitosti i kreativnosti za razvoj društva, prilike u tom pogledu mijenjaju nabolje. Tradicionalno shvatanje da daroviti i kreativni pojedinci uvijek nađu neki način da realizuju svoje potencijale bez obzira na spoljašnje uslove koje im sredina u kojoj žive pruža – nenaučno je i prevaziđeno. Rezultati istraživanja u toj oblasti govore da se darovitost i kreativnost mogu vježbati, njegovati i podsticati, čime se do optimalnog nivoa razvijaju potencijali talenta i darovitih pojedinaca. U tom smislu, škola i školsko učenje trebalo bi da postanu bitan razvojni faktor podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti. Međutim, današnjoj školi se sve više upućuju prigovori da više podržava i razvija prosječnost i konformizam u mišljenju, umjesto da njeguje i razvija originalnost i različitost.

Iz tih razloga brigu za darovite preuzimaju i sve brojnija udruženja, čija se uloga sastoji ne samo u pružanju konkretne podrške darovitim i kreativnim pojedincima već i u pogledu ohrabriranja i davanja konkretne podrške teorijskom i istraživačkom radu u toj oblasti.

Tako je, na primjer, u SAD-u još 1954. osnovano takvo društvo sa nazivom „The National Association for Gifted Children”. Slična nacionalna društva formiraju se i u drugim zemljama, što je dovelo i do osnivanja Svjetskog savjeta za nadarenu i talentovanu djecu (1975): „The World Council for Gifted and Talented Children”. Prema svom statutu, ovo tijelo ima sljedeće ciljeve i zadatke:

- usmjeravanje svjetske pažnje na darovitu i kreativnu djecu i na njihove dragocjene potencijale, što bi služilo razvoju čovječanstva;
- iniciranje, vođenje i podržavanje istraživanja o suštini darovitosti i kreativnosti, podsticanje razvoja darovite djece, kao i objavljivanje dobijenih rezultata u toj oblasti;
- okupljanje ljudi iz cijelog svijeta zainteresovanih za darovitost i kreativnost radi razmjene ideja i iskustava;
- pridobijanje nadležnih da u redovnim obrazovnim programima obraćaju pažnju na kategoriju darovite i kreativne djece;
- pribavljanje materijalnih sredstava za kontinuirano praćenje i unapređivanje metoda, oblika i sredstava rada sa darovitim i talentovanom djecom.

Savjet svake druge godine organizuje tematske svjetske konferencije. Nakon toga javila se i potreba za osnivanjem odgovarajuće evropske asocijacije, što je i učinjeno 1987. godine prilikom održavanja simpozija na temu „Nadarena djeca Evrope” na Univerzitetu u Utrehtu. Tada je osnovan „The European Council for high Ability” (ECHA).

Program rada ECHA uglavnom podržava sve ono za šta se zalaže i Svjetsko vijeće za nadarenu djecu i omladinu, a uz to ima i zadatak da povezuje aktivnosti nacionalnih udruženja za nadarene u Evropi. ECHA je već održala nekoliko takvih konferencija.

Prva je bila u Cirihu 1988. godine na temu „Nadarenost i evropske perspektive”.

Druga evropska konferencija o darovitosti održana je u Budimpešti (1990) na temu „Visoke sposobnosti i promjene u Istočnoj Evropi”. Treća je održana u Portu (Portugal), od 14. do 16. oktobra 1996. godine, čiji je sadržaj i cilj bio da se u

javnosti razvije svijest o darovitoj djeci i velikim individualnim razlikama među njima i u odnosu na ostalu djecu u populaciji. Ukazano je i na značaj unapređivanja znanja o darovitosti i da se razviju stavovi poštovanja i spremnosti za pružanje podrške pravu da se bude različit od većine i prosjeka, da se bolje upoznaju različita istraživanja o darovitosti i kreativnosti i značajne varijable koje utiču na razvoj darovite djece i mladih, da se radi na tome da se škola i porodica, kao i društvo u cjelini više informišu o različitim problemima sa kojima se susreću darovita djeca, kako bi im se na vrijeme pružila odgovarajuća pomoć i podrška. Na tom skupu su razmatrane i sljedeće teme: odnos sposobnosti i osobina ličnosti, obogaćeni programi za darovite učenike, kreativna nastava i obrazovanje za kreativnost, podizanje kvaliteta nastave za sve kategorije učenika itd.

Do danas je održano takvih desetak konferencija (Turska, Brazil, Kina itd.) u različitim zemljama svijeta o čemu ne možemo ovdje dalje nastaviti govoriti (i ukratko ih prikazivati kao prve tri konferencije) u ovom radu zbog ograničenosti prostora, već ćemo našu pažnju usmjeriti na neke specifične probleme vezano za neke karakteristike savremenih modela podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti.

Bazični vaspitni stilovi i njihove karakteristike

D. Baumrind (1976, 1977, 1978) je bila među prvima autorima u oblasti vaspitnih stilova koja je svojim radom željela prvenstveno da uvede red u veliki broj istraživanja i uradi klasifikaciju vaspitnih stilova koja bi doprinijela unapređenju i teorije i prakse u toj oblasti.

Ona se prvenstveno bavila i proučavala porodičnu klimu i porodičnu vaspitnoobrazovnu praksu sa aspekta emocionalne interakcije roditelja i djeteta i načina kontrole ponašanja djeteta od strane roditelja. U svojim istraživanjima i svojim objavljenim radovima je uglavnom govorila o tri osnova ili bazična stila vaspitanja u odnosu na dimenzije: jaka i slaba kontrola i topao – hladan emocionalni odnos: I - *autoritarni* (jaka kontrola – hladan emocionalni odnos); II - *autoritativni* (jaka kontrola – topao emocionalni odnos); III - *permisivni* (slaba kontrola – topao emocionalni odnos). Zašto je D. Baumrind ostala samo na ova tri osnovna vaspitna stila kad je očigledno da je tu moguće izvesti i četvrti vaspitni stil iz same kombinacija osnovnih dimenzija: slaba kontrola – hladan emocionalni odnos, gdje ima puno negativnih posljedica po razvoj ličnosti djeteta i koji bi se mogao nazvati kao ravnodušan ili indiferentni roditeljski odnos ili stil vaspitanja. O ovome ćemo govoriti nešto više u ovom radu kasnije. I pored nekih drugih nedostataka njenog modela i istraživanja vaspitnih stilova, ona je, može se reći, postavila bazične osnove iz kojih su kasnijih izvedeni (uz manje ili veće modifikacije i dorade) i mnogobrojni drugi modeli i istraživanja stilova vaspitanja koji se danas mogu naći i u teoriji i praksi vaspitnoobrazovnog rada. Dodatna zamjerka njenom modelu istraživanja i interpretacije stilova vaspitanja je i činjenica da je ona način kontrole prvenstveno određuje kroz način kažnjanja, a odnose u porodici samo kao emocionalne relacije i tako suzila okvir interpretacije dobivenih stilova vaspitanja na

međuodnose vaspitnih postupaka i emocionalne atmosfere, čime se zanemaruju mnogobrojni drugi faktori porodične dinamike u vaspitnoobrazovnom procesu.

Model Dajane Baumrind (1971, 1976, 1979) o vaspitnim postupcima roditelja i porodičnim varijablama (veličina porodice, red rođenja, porodična dinamika i porodična vaspitna praksa) i stilovima vaspitanja i njihov uticaj na podsticanje i razvijanje darovitosti i kreativnosti, jedan je od najčešće spominjanih modela u vaspitanju danas. Analizirajući na desetine istraživanja o podsticanju i razvijanju darovitosti i kreativnosti u ranim periodima života u porodici i školi (primjenjujući postupak meta analize) i na bazi vlastitih istraživanja, D. Baumrind je izradila originalan model socijalno-emocionalne interakcije i njenom povezanošću ili uticajem (povoljnim ili nepovoljnim smislu) na razvoj darovitosti i kreativnosti u ranim periodima života djeteta. Ona je na osnovu dugačkih intervjua, standardizovanih testova i posmatranja djece unutar njihovih porodica zaključila da se dječija ponašanja veoma razlikuju u zavisnosti od porodične vaspitne klime i vaspitnih postupaka roditelja koje ona objedinjuje u jedan zajednički naziv *vaspitni stilovi roditelja*. Primjenjujući model rukovođenja grupom iz oblasti socijalne psihologije na porodične odnose – izdvojila je tri različita stila koji se najčešće javljaju u vaspitnim postupcima roditelja i njihovoj interakciji sa djecom: autoritarni, autoritativni i permisivni. Ovi stilovi se najviše razlikuju u odnosu na dvije osnovne dimenzije: prva, roditeljska toplina, (prihvatanje i ljubav) i druga, roditeljska striktnost i kontrola. Autoritarni roditeljski stil je onaj koji zahtijeva visok nivo kontrole. Takvi roditelji su strogi i često imaju nerealno visok nivo zahtjeva prema djetetu. Oni u svom ponašanju pokazuju visok nivo dominacije i moći u odnosu na dijete od koga zahtijevaju poštovanje i ispunjavanje pravila ponašanja i ispunjenje postavljenih ciljeva i zadataka. Istraživanja pokazuju da takva djeca imaju veoma nizak nivo samopoštovanja i nepovoljnu sliku o sebi. Za razliku od toga autoritativni stil roditelja ima kontrole, ali i maksimalne podrške i poštovanja od strane roditelja. Ovakvi roditelji otvoreno pokazuju ljubav i toplinu prema svojoj djeci i zainteresovani su prije svega za razvoj njihovih potencijala, ali i postavljaju jasne granice kako bi se ostvarila predividivost i kontrola nad okolinom. S druge strane, permisivni roditeljski stil često podrazumijeva visok nivo roditeljske topline i ljubavi, ali je kontrola potpuno zapostavljena. Takvi roditelji u svojim vaspitnim postupcima pokazuju prihvatanje i ohrabivanje djeteta da ispolji i razvije svoje potencijale, ali, s druge strane, oni ne postavljaju skoro nikakva ograničenja i to onda onemogućuje djetetu da nauči i usvoji norme i pravila ponašanja u porodici i društvu.

Kako se vidi njen model ima sljedeće bipolarne dimenzije: permisivnost nasuprot autoritarnosti i ljubav (toplina) i prihvatnje nasuprot hladnoći, neprihvatanju i odbacivanju. Suštinu predstavlja prostor između tih dimenzija i niza prelaza u njihovim međusobnim kombinacijama. Na osnovu analize obih bipolarnih dimenzija i njihovog međuprostora D. Baumrind je došla i do tri osnovna stila vaspitnog djelovanja u porodici i školi : *permisivnost, autoritarnost i autoritativnost* – koje sada detaljnije obrazlažemo.

I – **Permisivan stil.** – Dakle, kako smo već kazali permisivni roditeljski stil često podrazumijeva visok nivo roditeljske topline i ljubavi, ali je kontrola potpuno

zapostavljena. Takvi roditelji u svojim vaspitnim postupcima pokazuju prihvatnije i ohrabrivanje djeteta da ispolji i razvije svoje potencijale, ali, s druge strane, oni ne postavljaju skoro nikakva ograničenja i to onda onemogućuje djetetu da nauči i usvoji norme i pravila ponašanja u porodici i društvu. S druge strane, ovaj vaspitni stil roditelja, bar na prvi pogled, ima i najviše kontradiktornosti. To znači da roditelji mogu da ostave dijete bez ikakve kontrole i brige ne zato što ga previše vole i što su previše zainteresovani za njegovu sreću i razvoj njegovih potencijala, već i zato što uopšte nemaju kontakt sa djetetom i uopšte nisu zainteresovani za njegov rast, razvitak i doborobit. Dakle, permisivni roditeljski stil vaspitanja ne mora uvijek da znači samo preveliku zainteresovanost roditelja za sreću svog djeteta pa mu ispunjavaju svaku želju kad ono to zatraži i omogućuju njegov rast i razvitak bez ograničenja, već često to može da znači i to da roditelji uopšte nisu zainteresovani za svoje dijete (to je tzv. vaspitno zapušteno dijete) i zato ih nije briga šta se sa njihovim djetetom dešava i zato mu i dozvoljavaju odrasta bez roditeljske kontrole i ljubavi i potpuno je prepušteno drugima i samom sebi što može da ima višestruke negativne posljedice po rast i razvitak djeteta. Iz ovakve roditeljske atmosfere najčešće i potiču vaspitno zapuštena djeca koja se kasnije odaju i delinkvenciji i drugim nepoželjnim vidovima ponašanja. Dakle, način na koji roditelji podižu i vaspitavaju svoje dijete je veoma važan, jer se u tom procesu odvija rast i razvitak djeteta i njegove ličnosti sa kojom će ono startovati u odrasli život. Zato bi bilo dobro da se roditelji na popularan i pristupačan način upoznaju sa osnovnim vaspitnim stilovima čije su karakteristike utvrđene u većini naučnih istraživanja u toj oblasti. Dajana Baumrind je krajem sedamdesetih godina prošlog vijeka na osnovu vlastitih istraživanja i istraživanja drugih auora postavila osnove identifikacije i identifikovala tri vrste vaspitnog stila roditelja: permisivni, autoritarni i autoritativni vaspitni stil. Permisivni vaspitni stil se odlikuje time što roditelji uspostavljaju "drugarski", tj. jedanko vrijedan odnos kojiim roditelji bukvalno abdiciraju sa pozicije autoriteta dozvoljavajući djetetu sve i nisu u stanju bilo šta da mu zabrane ili ga natjeraju da nešto učini ako ono to ne želi, jer su popustljivi misleći da će samo na taj način njihovo dijete biti sretno. Oni bukvalno nisu u stanju da bilo šta zabrane djetetu i uglavnom bezuspješno pokušavaju da utiču na djetetovo ponašanje beskrajnim pokušajima i objašnjavanjima djetetu, apelujući na razum djeteta, vjerujući da kad ono bude u stanju da razumije svoje postupke promijenice i svoje ponašanje. Takvi roditelji, dakle, nude ljubav djetetu, ali kad je u pitanju njegovo učenje normi prihvatljivog ponašanja i njegovo disciplinovanje u smislu da i ono učini nešto korisno – oni, tj. roditelji, su nemoćni. Često imaju i osjećaj krivice ako odbiju da ispune neku djetetovu želju. Vjerujući da bi insistirajući na disciplini "traumatizovali" dijete i oštetili njegovu buduću ličnost i zato najčešće i popuštaju u svom disciplinovanju djeteta. To su roditelji koji se plaše da bi dijete moglo prestati da ih voli ukoliko ne budu dobri onako kako to dijete trži. U strahu od "traume" takvi roditelji izbjegavaju da primjenjuju bilo kakve kazne, pa i one najblaže. Rezultati permisivnog vaspitanja je "sindrom razmaženog djeteta". Ovako odgajana djeca ne razvijaju sposobnost upravljanja sobom i svojim emocijama niti poznaju sebe i zato idu preko granica svojih mogućnosti, traže ono što im ne pripada i što nisu zaslužili, te postaju nasilni i impulsivni, nemaju radne navike i traže da im se

neizostavno ispuni svaka želja. Ako im se to ne ispuni, onda reaguju burno i nasilnički, nemaju razvijenu sposobnost empatije i zato su skloni raznim devijantnim i antisocijalnim ponašanjima. Takva djeca kasnije izrastaju u egocentrične, hedonističke i patološki narcisoidne ličnosti, neće da odrastu i preuzmu odgovornost za svoj vlastiti život; zavise od roditelja koji ih izdržavaju i u tridesetim i četrdesetim godinama što je nenormalno sa aspekta lične dobrobiti i dobrobiti društva. To su godine kad svaka osoba treba da vodi računa ne samo o vlastitom životu koji se može opsati sa samo četiri riječi: rad i produktivnost, brak i porodica. Takve osobe znači čak ni u tim godinama nisu uspjele da ostvare zrele, dublje i stabilne emocionalne veze. I ne samo to, takve osobe su i nesrećne osobe, jer vide da njihov način života nikako nije u skladu sa njihovim veoma visokim mišljenjem o sebi. Imaju nerealnu sliku o sebi. Zato se ovaj stil (permisivni) ne preporučuje kao stil vaspitanja, mada neka istraživanja pokazuju da se neke karakteristike ovog stila (sloboda, demokratičnost, emocionalna toplina, prihvatanje itd.) mogu uspješno koristiti za razvoj kreativnosti. O ovome će biti više riječi kasnije kad budemo govorili o osnovnim dimenzijama porodične atmosfere, porodične dinamike i porodične klime i vaspitnoobrazovne prakse i uticaju tih dimenzija na razvoj darovitosti i kreativnosti.

II – **Autoritarni stil.** – Drugi od tri vaspitna stila koje je opisala Dajana Baumrind jeste autoritarni stil vaspitanja. Već smo kazali da autoritarni roditeljski stil je onaj koji zahtijeva visok nivo kontrole. Takvi roditelji su strogi i često imaju nerealno visok nivo zahtjeva prema djetetu. Oni u svom ponašanju pokazuju visok nivo dominacije i moći u odnosu na dijete od koga zahtijevaju poštovanja i ispunjavanje pravila ponašanja i ispunjenje postavljenih ciljeva i zadataka. Istraživanja pokazuju da takva djeca imaju veoma nizak nivo samopoštovanja i nepovoljnu sliku o sebi. Ukoliko pođemo od toga da je djeci za pravilan razvoj potrebno da im roditelji pružaju i ljubav i disciplinu, autoritarno vaspitanje se svodi na disciplinovanje bez pokazivanja ljubavi. To ne mora da znači da ovi roditelji ne vole svoju djecu, već da koriste jedan vaspitni psihološki trik (što se kaže manipulativni stil) kojim postrizuju dječiju poslušnost. Oni ne pokazuju ljubav prema djeci kako bi ona zbog straha od gubitka roditeljske ljubavi bila dodatno motivisana, da ugađaju roditeljima. Vjerovatno da otuda i potiče izreka : *Koga se hvali – toga se i kvvari.* Ili : *Djecu treba ljubiti samo kad spavaju* i slično. I zaista, malom djetetu je najvažnije da li ga roditelji vole i prihvataju. Ako ne dobija potvrde da je voljeno i prihvaćeno, ono se nalazi u stalnom stanju straha od odbacivanja. Posljedica ovog straha je da je dijete poslušno kako bi pokazalo roditeljima da zaslužuje njihovu ljubav. Iako se trudi, ono ne dobija znake roditeljske ljubavi ni onda kada zaista ostvari neki uspjeh. Umjesto da ga tada pohvale, roditelji mu govore da je dati uspjeh nešto potpuno normalno, ili ga, čak, kritikuju što nije ostvarilo još veći uspjeh, Posljedice autoritarnog vaspitanja je ono što se često naziva ”*sindrom pretjerano socijalizovanog djeteta*”, tj. skromno dijete, sa veoma razvijenim radnim navikama, usmjereno na rad i postignuće (posebno akademsko postignuće) itd. Kad roditelji djetetu izražavaju svoju ljubav, poručuju mu da je vrijedno ljudsko biće na osnovu čega ono formira pozitivnu sliku o sebi i svojoj vrijednosti. A kad roditelji stalno izbjegavaju da izraze ljubav, dijete nije sigurno da li ono zaista vrijedi. Da bi

dokazalo da vrijedi, ono se stalno veoma trudi da ispuni roditeljska očekivanja i "zasluži" ljubav. Ovako vaspitana djeca izrastaju u ličnosti koje su veoma uređene i dobro organizovane, usmjerene ka postignućima, sklona perfekcionizmu, često u funkciji ugađanja drugim ljudima itd. Iako su ovi veoma produktivni tokom odrasle dobi, njihov skriveni problem je loša slika o sebi i nedostatak samopoštovanja. U slučaju neuspjeha, počinju sebe da preziru, tako da počinje da se pojavljuje i sklonost ka raznim neurozama, deprsiji i samodestrukcijama. Autoritarni stil vaspitanja bazira se na direktnoj kontroli ponašanja djeteta od strane represivno snažnog ali u psihološkom smislu slabog spoljašnjeg autoiriteta, što može ostaviti mogućnost da se kroz borbu sa njim formira čvrst, stabilan i istrajan karakter. Ukoliko se u takvoj borbi ne uspije, onda takve osobe mogu kad odrastu imati sklonost ka dominaciji nad podređenima i poniznosti pred nadređenima. Ali često se dešava i suprotno. Upravo je psihoterapija autaritarno vaspitanih osoba pokazala koliko štetu za osjećanje lične vrijednosti može da napravi neizražavnje ljubavi prema djetetu. To dovodi do toga da mnogi zapadnu u suprotnu grešku i da permissivno, tj. popustljivo vaspitavaju svoju djecu, svodeći vaspitanje samo na izražavnje ljubavi. Istraživanja i pokazuju da su često upravo autoritarno vaspitani roditelji ti koji permissivno vaspitavaju svoje potomke, tj. sljedeću generaciju. Iz svega što je do sada rečeno, može se kazati da autoritarni stil vaspitanja odlikuje dominantan položaj roditelja, vaspitača i nastavnika koji su nosioci kontrole ponašanja oslanjajući se na autoritet sile i lične netolerantnosti. Dijete je tu samo objekt vaspitanja i od njega se samo zahtijeva submisivnost, tj. poslušnost i receptivnost. Posljedice ovakvog načina rada sa djetetom u zavisnosti su i od kompletne porodične vaspitnoobrazovne prakse i porodične dinamike (odnosi u porodici, položaj majke, položaj oca, pol djeteta, veličina porodice, red rođenja itd.). Negativne posljedice autoritarnog stila vaspitanja mogli se umanjiti u većim (veći broj članova) porodicama patrijarhalnog tipa, jer je unutar njih dijete moglo dobiti povoljniju socijalno emocionalnu interakciju od drugih članova porodice, a zahvaljujući većem broju djece i perifernom položaju izbjeći pretjeranu kontrolu i tako dobiti nešto više mogućnosti za razvoj autonomnosti. Ukoliko se neki pojedinac, rastući u tako snažnoj i represivnoj kontroli uspije izboriti za povoljniji status i svoju autonomnost on može da formira stabilan, istrajan i odlučan karakter. Češće se ipak dešava suprotno, te zbog dugotrajne represivne atmosfere kod njih se pojavljuje sklonost ka agresivnoj dominaciji nad podređenima i poniznosti pred nadređenima.

III – Treći vaspitni stil koji je pored permissivnog i autoritarnog opisala D. Baumrind jeste *autoritativni vaspitni stil* (kod nas, po ugledu na istraživanja u socijalnoj psihologiji, često naziva *demokratski*). Važno je ovdje napomenuti da izraz *autoritarno* nema isto značenje kao *autoritativno*, jer se ne odnosi na zdrav odnos podređivanja stvarnom autoritetu, već na jednoj vrsti poniznosti zasnovanoj na dugotrajnijem prisilnom pokoravanju. Dakle, autoritativno vaspitanje je treći stil o kome će ovdje biti riječi. Za razliku od autoritarnog, autoritativni stil roditelja ima kontrole, ali i maksimalne podrške i poštovanja od strane roditelja. Ovakvi roditelji otvoreno pokazuju ljubav i toplinu prema svojoj djeci i zainteresovani su prije svega za razvoj njihovih potencijala, ali postavljaju i jasne granice kako bi se ostvarila

previdivost i kontrola nad okolinom. Za razliku od autoritarnog stila gdje se roditelji i suviše postavljaju kao autoritet, uslovljavajući prihvatanje djeteta slijepom poslušnošću i ispunjenjem roditeljske volje, u autoritativnom načinu vaspitanja roditelji se postavljaju kao autoritet, ali u tome imaju i mjeru. Zato autoritarnost označava zloupotrebu autoriteta, a autoritativnost njegovu upotrebu u pozitivnom smislu, tj. da to služi i u funkciji je razvoja ličnosti djeteta ili vaspitanika. Ovo i jeste razlog zašto se autoritativni stil može nazvati *vaspitanje sa autoritetom*. Dok je kod permisivnog vaspitanja roditelji abdiciraju sa pozicije autoriteta i zauzimaju u odnosu na dijete jednakovrijedan, horizontalan odnos, kod autoritativnog vaspitanja roditelji zauzimaju jasan hijerarhijski odnos u kome se zna da se roditelji trebaju i moraju slušati i iz te pozicije oni podržavaju, vode i odgajaju dijete. Autoritarni roditelji stalno od djeteta zahtijevaju disciplinu i poslušnost, ne pokazujući ljubav, dok roditelji koji vaspitavaju dijete sa autoritetom zahtijevaju disciplinu ali pružaju i ljubav. Zahvaljujući tome što mu roditelji pokazuju da ga vole, dijete izgrađuje osjećanje lične vrijednosti i pozitivnu sliku o sebi. Insistirajući i na disciplini, što znači da roditelji zahtijevaju od djeteta da nauči šta treba da radi a čega treba da se kloni (to je i najviši moralni princip koji je postavio još Sokrat u svom filozofskom učenju i to za svakog čovjeka) roditelji pomažu djetetu da razvije samodisciplinu i da što bolje upoznajaju sebe, tj. svoje jače i slabije strane. Tako djeca mogu uz pomoć roditelje dosta rano da nauče da ne idu preko granica svojih mogućnosti. Sve to pomaže djetetu da razvije skladnu ličnost. Dakle, autoritativni stil vaspitanja bazira se na direktnoj kontroli psihološki jakog spoljašnjeg autoriteta koji sebi može da dopusti tolerantnost i time omogući djetetu izgrađivanje autonomnosti, ravnopravnosti i samopouzdanja u socijalnoj interakciji. Tu se dijete bori da bude subjekt u vaspitnoobrazovnom procesu. Ovaj stil ima i emancipatorsku funkciju, tj. da vaspitanik postaje što samostalniji od spoljašnjeg autoriteta. Što više vaspitanik participira kao subjekt u vaspitnoobrazovnom procesu tim se više i emancipuje od spoljašnjeg autoriteta. Ukoliko se vaspitanik kroz vaspitnoobrazovni proces ne uspije emancipirati ili osmostaliti od spoljašnjeg autoriteta u smislu vlastite autonomnosti, on prihvata proces prilagođavanja kroz submisivnost, tj. trajnu ovisnost o spoljašnjem autoritetu. Osobe koje su odgajane i rasle u takvoj vrste socijalno emocionalne atmosfere u porodici i školi karakteriše konformizam ili slaganje sa socijalnim normama koje preovlađuju u društvu. Tu ne postoji nastojanje vaspitanika za samoizgrađivanje kroz autonomnost i zauzimanje vlastitih stavova i kritičko preispitivanje postojećih vrijednosti, a bez toga nema izgrađivanja onog što humanistički psiholozi nazivaju autonomnom osobom, autentična ličnost. Bez toga nastojanja i ličnih napora, tj. lične borbe vaspitanika sa samim sobom nema zdravog odrastanja. Humanistički orjentisani psiholozi na razvoj osobe prvenstveno gledaju kao njeno izrastanje iz same sebe, tj. da to odrastanje bude pokrenuto iznutra. Naravno, ovaj zahtjev ne treba shvatiti kao da je u djetetu sve unaprijed dato, kao da je on čovjek u malom, već kao mogućnos za borbu sa samim sobom kao izrazom permanentnog odnosa ili socijalnoemocionalne interakcije sa svijetom sa ciljem prelaženja na sljedeće više nivoe razvoja. U porodicama sa više djece, spontano se uspostavlja hijerarhija između mlađih i starijih. Toga nema u porodicama sa jednim djetetom, tako da je vaspitanje sa autoritetom isključivo izraz roditeljskog shvatanja

vaspitanja. Zato je važno da roditelji imaju jasnu predstavu o vaspitnim stilovima i važnosti pozitivnog autoriteta.

Kritički pristup

Jedan od problema teorije o tri vaspitna stila je i u tome što ljudi ne razlikuju dovoljno pozitivnu autoritativnost i negativnu autoritarnost. Zato se često izgubi i razlika između normalne ili razumne poslušnosti djeteta i njegove slijepa poslušnosti, između zdrave podređenosti i bolesne poniznosti, tako da je i autoritet postao nešto negativno i što treba izvještavati. To se odrazilo i na vaspitne stilove, tako da je autoritativni stil često označen kao *demokratisk stil vaspitanja*. Ali i sa tim imenom postoji problem, jer su mnogi shvatili da roditelji i dijete treba da glasaju oko nekog porodičnog pitanja i da većina odluči šta i kako da se nešto radi. Takvo pogrešno tumačenje je doprinijelo da se izgubi suština i da granica između autoritativnog i permisivnog stila vaspitanja postane nejasna.

Pored ova tri vaspitna stila koja predlaže D. Baumrind neki autori iz te oblasti (Maccoby, 1983; Olds, 1995) predlažu i četvrti vaspitni stil, tj. *zanemarujući ili ravnodušni* (indiferentnost – nezainteresovanost) *vaspitni stil*, koji se odlikuje niskim nivoom i topline i nadzora. Takvi roditelji u stvari uopšte i ne vode računa o svojoj djeci i šta će se sa njima dogoditi i kako će odrasti. Oni su u stvari ravnodušni i nezainteresovani za sve šta se događa sa njihovom djecom. Ne postavljaju im nikakva ograničenja niti im pružaju ljubav, ni pažnju ni emocionalnu podršku i takav vaspitni stil ili stil roditeljstva ne podstiče zdrav socijalni život djeteta. Zato iz ovakve porodične klime i porodične vaspitne prakse roditelja i nastaju većinom delinkventi, jer pošto od roditelja ne dobivaju zaštitu, prihvatanje i ljubav najčešće se pridružuju sličnim sebi na ulici, tj. grupama delikvenata koji su jedina grupa koja im prihvata i pruža im utočište od njihove usamljenosti i neuspjeha u životu. Takva djeca su najčešće u sukobu sa samim sobom jer ne shvataju šta se to njima događa i zašto nemaju roditeljski dom. Zato i odlaze od kuće i škole gdje samo doživljavaju neuspjeh, ukore, neprihvatanja, odbacivanja i kazne. Istraživanja su, takođe, pokazala da određeni vaspitni stilovi roditelja formiraju i određene osobine ličnosti kod djece (Elder i saradnici, 1963). Nepovoljno po rast i razvitak djece imaju nekonzistentni vaspitni postupci roditelja. Na primjer, majka može da bude veoma popustljiva i blaga u svojim zahtjevima prema djeci, dok otac često djeluje autoritarno, što je čest slučaj u praksi. Tako, na primjer, majka dozvoljava djetetu nešto da radi, ali otac to zabranjuje pa se to mora na neki način kriti i djetetu je otežano da uči, tj. da diskriminiše šta smije da radi a šta ne, šta je dobro a šta loše itd. Još teže je ako su roditelji nekonzistentni u svom odnosu prema djetetu. Na primjer, neko vrijeme otac može da bude veoma prijemčiv za dijete, jer pokazuje ljubav i voli dijete i obavezno mu donosi male poklone kad se vraća sa posla. Dijete zato brzo nauči u koje vrijeme otac dolazi kući i obavezno kad se približi sat njegova povratka ono stoji kao na straži da bi ga spazilo kad dolazi i da mu istrči ponovo u susret. Otac ga uzima u naručje, toplo sa njim razgovara i daje mu poklone. Ali u nekoj drugoj situaciji (otac bio ukoren od šefa na poslu, premješten na slabije plaćeno radno mjesto, nije na vrijeme primio palatu ili je plata bila umanjena, ili ju je sa društvom potrošio u kafani) otac je ljut i više nije onako ljubazan već je grub i kad mu dijete istrči u susret ono ponovo očekuje isto ponašnje

oca kao i ranije ali ono izostaje i to može da bude za dijete veoma bolno iskustvo, jer ga otac ne samo ignoriše, već i ne prihvata i odbacuje ga od sebe itd.

Može se kazati da roditelji koji ispoljavaju безусловnu ljubav prema svojoj djeci doprinose stvaranju samopouzdanja i povjerenja u svoje sposobnosti i ispoljavanje kreativnosti u svom ponašanju. Međutim, istraživanja isto tako pokazuju da i pretjerana zaštita od strane roditelja može voditi nastajanju određenih osobina kod djeteta kao što su: nepreduzimljivost, nemarnost, nedostatak ambicije i nisko samopoštovanje. S druge strane, topla ali i regulirajuća porodična atmosfera utiče na formiranje određenih pozitivnih osobina kod djeteta, kao što su radoznalost, kreativnost, kritičnost u mišljenju, ljubaznost (Kagan i Moss, 1962) što doprinosi razvoju kreativnosti kod djece i mladih. Stil koji uključuje prihvatanje i razumijevanje ličnosti djeteta i interesovanje za ono što dijete radi, doprinosi razvoju samopoštovanja, upornosti, druželjubivosti i odgovornosti, dok pretjerani zahtjevi roditelja utiču na formiranje nesigurnosti, emotivne nestabilnosti i slabe želje za uspjehom i postignućem (Todorović, 2005). Istraživanja, takođe, pokazuju (Dweck, 2005; Savić, 2004; Todorović, 2005) da majke dječaka sa visokim nivoom motiva za postignućem postavljaju veći broj zahtjeva za samostalnošću i samokontrolom do osme godine, više cijene i više nagrađuju postignuće djeteta. Sve to dovodi do toga da kad majka ispoljava zahtjev za postignućem i očekivanja postignuća kao pozitivnog cilja, kod djeteta će razviti potrebu za neprestanim i kontinuiranim stremljenjem ka uspjehu, bez obzira na moguće greške i neuspjehe koji se mogu pojaviti. Na kraju se može kazati da je poželjna porodična praksa i porodična klima kao povoljan vaspitni stil i dovoljno optimalno roditeljstvo uključuju i toplinu i prihvatnje i toleranciju i kontrolu. Dijete koje osjeća da je voljeno i prihvaćeno, ali i koje uči i razumije i norme i pravila ponašanja vjerovatno ima najviše šansi da postane zrela i ostvarena ličnost.

ZAGONETNO – NEKI DAROVITI USPIJEVAJU I PORED SVIH ŽIVOTNIH PREPREKA

U mnogim psihološkim istraživanjima se pokazalo da darovite osobe uspijevaju u oblasti svoga stvaranja i rada i pored svih životnih teškoća na koje nailaze. To su čak primijetili i školski ljekari kada su pogledali zdravstvene kartone i uspjeh djece u školi. Oni su primijetili da djeca koja najčešće boluju od bolesti zauški, upale pluća, upale grla itd. ujedno imaju i veoma dobar uspjeh u školi, dok se to rjeđe događa djeci koja imaju samo prosječan školski uspjeh ili ispod prosjeka. Oni su čak postavili i hipotezu da se darovita djeca više troše u pogledu nervnog sistema (za istu količinu vremena njihov nervni sistem obradi više informacija) jer nauče više za istu količinu vremena nego prosječni i oni ispod prosjeka, te se na taj način troši i više energije, a to za posljedicu ima slabljenje imunog sistema. Druga njihova hipoteza je da je kod darovite djece postoji veća asinhronost (neravnomjernost) razvoja sposobnosti i osobina ličnosti, te im je usljed toga teže da se bore sa takvim neravnomjernim razvojem. Na primjer, psihološka istraživanja su pokazala da se često događa da osmogodišnje intelektualno darovito dijete u tom poogledu može biti na nivou desetogodišnjaka, ali je u emocionalnom i socijalnom

pogledu još uvijek na nivou svoga kalendarskog uzrasta. Ako su te razlike još i veće (u istraživanjima je nađeno da ima slučajeva da u tijelu desetogodišnjaka može da bude um petnaestogodišnjaka ili čak i dvadesetogodišnjaka – to su tzv. superinteligentna djeca), onda je takvoj djeci teže da se izbore sa mnogim drugim problemima u životu nego djeci kod koje je taj razvoj sposobnosti i osobina ličnosti više usklađen sa njemu pripadajućim uzrastom. Isto je tako nađeno da veliki broj djece raste u siromašnim porodicama. Druga darovita djeca, opet, imaju potpuno nepodobne roditelje i užasnu porodičnu klimu (tuče, alkoholizam, droga, totalna nebriga i nezainteresovanost za dobrobit djeteta i njegov uspjeh u životu i školi), ali i pored svega toga, oni nekako uspiju da se izbore i realizuju svoju darovitost prvo u učenju, a kasnije i u životnom opredjeljenju. Psiholozi su čak uveli i novi pojam, tj. novu dimenziju *otpornost–ranjivost*. Tu za ilustraciju obično navode sljedeći primjer: Zamislimo da imamo tri lutke – jedna je načinjena od stakla, druga od plastike i treća od nekog čvrstog metala. Ako svaku od njih udarimo čekićem – šta će se dogoditi? Lutka od stakla će se polomiti u hiljade komadića, plasična će imati udubljenje, dok će lutka od metala proizvesti lijep metalni zvuk. Upravo ova metalna lutka može da predstavlja tu našu najveću dragocjenost – našu superdarovitu i kreativnu djecu. Negdje u sredini između ta dva ekstrema je naša plastična lutka, koja predstavlja onu djecu koja trpe i podnose oštećenja i neprijateljsku atmosferu u kojoj moraju da rastu, ali ipak nekako uspijevaju da funkcionišu kroz život. Staklena lutka predstavlja djecu koja rastu u izrazito neprijateljskoj klimi i u školi i u porodici (niko o njima ne vodi računa, potpuna odbačenost i nezainteresovanost roditelja i nastavnika o tome šta se sa njima dešava). Zbog toga što ne razumiju zašto im se to dešava, oni su u vječitom sukobu prvo sa samim sobom pa otud i sa svojom okolinom – roditeljima, nastavnicima i drugima. Trpe samo kazne i torturu i u kući i u školi (slabe ocjene, moraju da bježe i iz škole i od kuće) i na ulici se priključuju drugoj nesrećnoj djeci koja su već poprimila sve karakteristike delinkventnog ponašanja. Sve su to duboko nesrećna djeca koja nemaju nikog drugog do sebe same. Najteže je za ljudsko biće kad postane svjesno da ga niko neće, da nikome ne treba, da ga niko ne prihvata i da ga niko ne želi. Takvo dijete mora biti duboko nesrećno dijete. Istraživanja, opet, pokazuju da darovita i sretna djeca imaju veliku podršku u svojim porodicama, a i sami uspiju da izgrade odbrambene snage da se bore protiv životnih iskušenja. Takva djeca često dobiju toliko pomoći i ohrabrenja i podrške u svom životu i učenju, ne samo od nastavnika već i od drugih – prijatelja, vršnjaka itd. jer i sami imaju ili izgrade tu osobinu da je svakom prijatno biti sa njima. Takođe je u istraživanjima nađeno da takva djeca rano postaju svjesna vlastitih snaga i kompetencija i počinju da bolje koriste sredinu koja im ide naruku da napreduju i dalje razviju svoje sposobnosti. Takva djeca rano pokazuju i određeni nivo samostalnosti, originalnosti i kreativnosti. Još je nešto primijećeno kod te djece: ona kao da trebaju i traže izazove kako bi postali još otporniji, neranjivi i superdjeca. Djeca koja idu kroz život bez ikakvih prepreka, tj. drugi im sve daju gotovo i, kako se to kaže, 'na tanjiru', nemaju priliku da se vježbaju na teškoćama u životu kako bi stavljali na probu svoje snage i svoje potencijale, pa zato najčešće i ne poznaju sebe niti imaju priliku da razviju svoje potencijale. Sljedeća priča iz grčke mitologije

pomoći će nam kao ilustracija ovog o čemu govorimo. Kada je Ahilova majka doznala fatalnu sudbinu koja očekuje njenog sina, ona ga je pokušala zaštititi što bolje može kupajući ga u rijeci koja, po jednoj drugoj legendi, može da preokrene sudbinu. Pošto je Ahil tada još bio beba, ona ga je držala za petu dok ga je uranjala u vodu i vadila iz nje. Kasnije, kad je Ahilu bilo devet godina, prorokovano je da bi on mogao biti veliki junak i osvojiti Troju, ali da će u toku bitke poginuti. Majka je pokušala da pronađe nekakav način da Ahil ne ide u rat protiv Trojanaca i obukla ga je u ženske haljine. Ali, Odisej je otkrio prevaru i primorao Ahila da krene u vojsku koja ide u rat sa Trojancima. U toku opsade Troje, u žestokoj bici, jedna strijela je pogodila Ahila u ranjivu petu i on je umro od te rane. (Sjetimo se da ga je majka držala za petu kad ga je kupala u rijeci i da je samo peta jedini dio Ahilova tijela bez zaštite.) Za razliku od Ahila, Herkul je trijumfovao i pored velikih opasnosti, zahvaljujući vlastitim naporima i vrlinama koje je izgradio kod sebe, a njegova ga je majka odmalena samo hrabrila i ulivala mu samopouzdanje da će on uspjeti u životu. Herkul, dakle, nije bio dijete prezaštićeno od velikih životnih rizika, iskušenja i izazova. Tako je on dobio i samopouzdanje i sposobnosti boreći se sa svim teškoćama i preprekama u životu. Ta samoizgrađena čvrstina i imunost (otpornost) je nešto i što je najvažnije i najtrajniji dobitak. Ipak, nema puno ovakvih slučajeva u stvarnom životu, pogotovo današnjem životu, punom stresova i tragičnih događaja, i poremećenom sistemu vrijednosti, kad su granice između dobra i zla gotovo izbrisane. Sve nam ovo govori da još moramo mnogo da učimo o tome koji su vaspitni postupci u radu sa darovitom djecom efikasniji i da je važna individualizacija vaspitnoobrazovnih postupaka u smislu uvažavanja individualnih razlika u sposobnostima i osobinama ličnosti vaspitanika.

SPOSOBNOSTI I OSOBINE LIČNOSTI DAROVITIH

Prema dosadašnjim saznanjima, može se reći da je veći dio ljudske populacije sposoban za određeni kreativan rad. Naravno, što je stvaralaštvo jednostavnije i na nižem nivou, brojnije je i učešće ljudske populacije. Međutim, kada je reč o najvećim otkrićima i izumima koji mijenjaju uobičajeni red stvari u određenoj oblasti – relativno je mali broj pojedinaca koji su sposobni za takva otkrića. Prema nekim statističkim proračunima koje je već davno primjenjivao engleski naučnik Galton (F. Galton), takvi genijalni pojedinci javljaju se samo jednom u populaciji od milion ljudi. Američki psiholog Terman (L. Terman) je, takođe, u svojoj longitudinalnoj studiji postavio kriterijum određivanja darovitosti kao 1% najviših rezultata u opštoj inteligenciji u ukupnoj populaciji. Prihvaćeno je i mišljenje da se kreativnost javlja na svim uzrastima i u svim kulturama i oblastima ljudskog rada, ali da postoje razlike u pogledu učestalosti, intenziteta i vrste kreativnosti i darovitosti unutar ovih kategorija. Neka shvatanja objašnjavaju darovitost i kreativnost kao posljedicu specifičnih uslova unutar i izvan ličnosti. Ranije se, takođe, smatralo da su pouzdani indikatori darovitosti i kreativnosti postignuti natprosječni rezultati na testovima inteligencije i slično. Inteligencija se tu najčešće shvata kao sposobnost kritičkog i stvaralačkog mišljenja i rješavanja problema u novim situacijama.

Isto tako, potrebno je imati u vidu i to da kreativnost i darovitost nisu potpuno jednoznačni pojmovi. Neka istraživanja su pokazala da intelektualna darovitost ne može biti sinonim za kreativnost i stvaralaštvo. Iako je jasno da je stvaralaštvo povezano sa visokim sposobnostima, ipak se između njih ne može staviti znak jednakosti i na to pitanje još nemamo zadovoljavajuće odgovore. Jer, postizanje izrazitih rezultata u nekoj oblasti zahtijeva ne samo intelektualnu darovitost već i određena druga svojstva ličnosti kao što su stavovi, navike, interesi, itd. Ta i slična pitanja izazivala su interesovanja i pokretala istraživanja s ciljem da se bolje upoznaju ličnosti kreativnih i darovitih pojedinaca, kao i adekvatniji način njihovog tretmana u vaspitno-obrazovnom procesu i društvu u cjelini.

Istraživanja pokazuju da darovitost i kreativnost obuhvataju znatno širi sklop osobina ličnosti, a ne samo intelektualna svojstva. To jest, darovitost i kreativnost su određeni, može se reći, cjelokupnom strukturom ličnosti, gdje kognitivne sposobnosti predstavljaju samo jedan aspekt pojave.

Dakle, veće intelektualne sposobnosti predstavljaju samo potencijalnu mogućnost da se dosegnu značajna postignuća, a da li će do toga i doći zavisi i od velikog broja faktora neintelektualne prirode.

Raspravljajući o nekim pitanjima terminološke prirode, Furlan (1981) ističe da se u našem jeziku najčešće pominju dva uporedna izraza za intelektualno darovitu i kreativnu djecu, i to potpuno izjednačena po svom značenju i sadržini: nadareno dijete i darovito dijete. On kaže da izraz "nadaren" ima nešto pasivniji prizvuk od pojma "darovit". On takođe navodi da u našem jeziku postoji i izraz "talentovano dijete", ali da se to obično vezuje za neko specifično područje: talenat za muziku, talenat za jezike, talenat za matematiku, itd.

Ivan Koren (1971) u svojoj studiji „Eksperimentalni doprinos metodici sistematskog identifikovanja nadarene omladine” (longitudinalna studija) ističe da je darovitost svojstven sklop osobina ličnosti koji omogućuje pojedincu da na produktivan i reproduktivan način postiže dosljedne i izrazito natprosječne rezultate u jednoj ili više ljudskih djelatnosti.

Radivoj Kvašček (1981) smatra da je darovitost i kreativnost pojedinca moguće ispitivati na sljedeći način:

- izučavati stvaralačke proizvode i kreativne procese darovitih i kreativnih pojedinaca;
- proučavati ličnosti stvaralaca, tj. njihove sposobnosti i osobine kako se one manifestuju u svakodnevnom životu i radu.

U svojoj obimnoj studiji „Psihologija stvaralaštva”, Kvašček je analizirao veći broj značajnijih istraživanja u toj oblasti kod nas i u svijetu i pokušao da opiše sklop osobina ličnosti i sposobnosti kreativnih pojedinaca. Pošto je utvrdio da sve kreativne ličnosti nemaju u jednakoj mjeri razvijene sve sposobnosti i osobine ličnosti koje je izučavao u svom istraživanju, pokušao je da izradi sumarijum svih bitnih osobina ličnosti stvaralaca koje su nađene u većini istraživanja koje je analizirao.

On je na taj način sve bitnije sposobnosti i osobine ličnosti darovitih i kreativnih pojedinaca klasifikovao u šest područja:

- I – kognitivne sposobnosti,

- II – crte temperamenta i karaktera,
- III – motivacione osobine,
- IV – osobine kognitivnog stila kreativnih ličnosti,
- V – kreativni stavovi,
- VI – preferencije i sistemi vrijednosti kreativnih pojedinaca.

Na osnovu psihometrijskog proučavanja biografija velikih ljudi (naučnika i stvaralaca), Katel je pronašao da su oni imali razvijene sljedeće osobine: rezervisanost i kritičnost, visoku opštu inteligenciju i snažan ego, snažnu unutrašnju motivaciju i emocionalnu stabilnost, trezvenost, promišljenost i radoznalost. On vjeruje da su sljedeći činioci bitni uslovi kreativnog rada:

- povoljna socijalno-kulturna klima,
- dovoljna individualna obdarenost sa neobičnom kombinacijom sposobnosti i osobina temperamenta, karaktera i motivacije,
- zadovoljavajući ekonomski uslovi,
- sticanje istraživačkih navika u svakodnevnom radu i procesima mišljenja, koncentracija i motivisanost za istraživački rad,
- ključ za razumijevanje stvaralačkog rada i darovitosti je sama ličnost i opšta teorija motivacije.

Identifikovanje darovitosti i kreativnosti

Potrebno je imati u vidu da *kreativnost* i *darovitost* nisu potpuno jednoznačni pojmovi. Neka istraživanja su pokazala da intelektualna darovitost ne može biti sinonim za kreativnost i stvaralaštvo. Iako je jasno da je stvaralaštvo povezano sa visokim intelektualnim sposobnostima, ipak se između njih ne može staviti znak jednakosti i na to pitanje još nemamo zadovoljavajuće odgovore. Jer, postizanje izrazitih rezultata u nekoj oblasti zahtijeva ne samo intelektualnu darovitost, već i određena druga svojstva ličnosti kao što su stavovi, navike, interesi, itd. Ta i slična pitanja izazivala su interesovanja i pokretala istraživanja s ciljem da se bolje upoznaju ličnosti kreativnih i darovitih pojedinaca, kao i adekvatniji način njihovog tretmana u vaspitno-obrazovnom procesu i društvu u cjelini.

Istraživanja pokazuju da darovitost i kreativnost obuhvataju znatno širi sklop osobina ličnosti, a ne samo intelektualna svojstva.

Čini se da je za određenje darovitosti i veza ovog pojma sa motivacijom i kreativnošću važno shvatanje Renzulija (Renzulli, 1979). On smatra da se darovitost ne može sastojati samo od visokih intelektualnih sposobnosti, već da su tu još potrebni i kreativnost i snažna motivacija.

Zapravo, po Renzuliju, darovitost je proizvod interakcije i međuzavisnosti ova tri elementa: natprosječne sposobnosti, motivacije i kreativnosti (da se daje i kreira nešto novo, kao npr.: da se proizvede nova ideja, novo rješenje problema, pronađe novi metod primjene ili korištenja stvari, konstruišu novi predmeti i slično).

U istraživanjima je nađeno da je udio ova tri faktora različit u različitim fazama stvaralaštva. Na ovim najvišim nivoima stvaralaštva, za koje je sposoban samo mali broj pojedinaca, ta tri elementa su toliko isprepletana i tijesno povezana da ih je nemoguće analizirati zasebno.

Od navedena tri elementa najmanje podložne promjenama i uticajima sredine su sposobnosti, dok se kreativnost i, naročito, motivacija, mijenjaju tokom vremena, tj. moguće ih je unaprijediti i poboljšati.

Ako se sve to ima u vidu i pri identifikovanju darovitosti, nije uvijek nužno tražiti prisustvo sva tri faktora ili ne bar u jednakom iznosu u ranoj fazi ili fazi potencijalne darovitosti. Iako je moguće da neka djeca već u ranom uzrastu ispolje velike sposobnosti, kombinovane sa kreativnošću i snažnom motivacijom, ipak, kod većine takve djece, u početku se jasnije pokazuju samo velike sposobnosti (intelektualna darovitost), a motivacija i kreativnost će se postepeno razvijati i doći će do izražaja kasnije. Ovo je i zbog toga što su upravo motivacija i kreativnost pod velikim uticajem činilaca sredine i moguće ih je podsticati ili sputavati – što zavisi od karakteristika sredine u kojoj dijete raste. Sigurno je da u atmosferi prihvatanja, tolerancije, razumijevanja i ohrabrivanja, dijete ima više šanse da razvije i kreativnost i motivaciju.

Teškoće koje se javljaju u oblasti definisanja darovitosti i kreativnosti uzrokuju i teškoće u zauzimanju saglasnih stavova u pronalaženju najadekvatnijih instrumenata i postupaka za identifikaciju darovitih. Određeni teorijski pristupi u toj oblasti zalažu se samo za svoj način ispitivanja i identifikacije darovitosti i kreativnosti.

I pored svih tih teškoća, za proteklih pedeset godina u svijetu i kod nas izrađen je veći broj validnih mjernih instrumenata i programa za identifikovanje darovitih. Zato se danas sa dosta optimizma gleda na uspješno rješavanje većeg broja problema u toj oblasti, posebno kad su u pitanju nastava i školsko učenje. Još je Terman (L. Terman) u svojim istraživanjima ustanovio da su skoro sva darovita djeca (docnije i kao odrasli) bila odlična kroz cijelo školovanje. To obimno istraživanje obavljeno je na uzorku od 1528 djece i učenika koji su procijenjeni kao intelektualno daroviti (IQ iznad 140).

Imajući u vidu sve naprijed navedeno, možemo navesti u globalu one karakteristike ličnosti nadarenih učenika koje su u većem stepenu razvijene nego kod drugih učenika u populaciji:

a) **u domenu interesovanja:** imaju težnju da ispituju kako stvari i predmeti funkcionišu i da otkrivaju nova značenja sadržaja i predmeta; imaju veću želju da se igraju i bave sportom; uživaju u čitanju novina, stripova i knjiga; u aktivnostima kojima se bave mogu provesti dugo vremena; vole da sakupljaju različite zbirke i imaju raznovrsne hobije; interesuju se i rano pitaju o prirodi, nastanku svijeta, čovjeka i svemira; često uživaju u društvu odraslih i traže odraslije drugove; žele da se iskažu i realizuju svoju ličnost; rano izvode eksperimente i ogleda iz vlastitih pobuda i ca ciljem provjeravanja vlastitih mišljenja i hipoteza; ne plaše se novina i radosni su u susretu s njima itd.;

b) **u domenu sposobnosti:** imaju visok stepen originalnosti i često koriste neobične ideje i neobične postupke u istraživanju okoline; lako i brzo uče i shvataju; dobro opažaju i lako se koncentrišu: nauče brzo da čitaju i pišu; snalažljiviji su i imaju bujnu maštu; imaju bogat riječnik i koriste fraze i veće rečeničke sklopove; bolja fizička razvijenost i aktivnost; manje izostaju sa nastave, sa časova; imaju veću sposobnost izražavanja i kritičkog prosuđivanja; uspješno otkrivaju uzročno-

posljedične odnose među stvarima i pojavama; imaju sposobnost uopštavanja i otkrivanja logičkih veza; imaju razvijenija čula itd.;

c) **u domenu socijalizacije:** obično pokazuju bolju prilagođenost sredini u kojoj žive i rade u odnosu na djecu iz normalne populacije; u prosjeku se bolje prilagođavaju radnom mjestu kad odrastu i imaju manje sukoba u porodici i braku; imaju znatno manje prestupa prema društvenim normama; obdarena djeca takođe bolje od ostalih mogu da osjete šta druge osobe misle i osjećaju (bolja socijalna inteligencija) i bolje se snalaze u prosuđivanju socijalnih situacija; imaju često buntovničko ponašanje i otpor prema autoritetu; neadekvatan vaspitno-obrazovni rad može da dovede do toga da obdarena djeca postanu agresivna, tvrdoglava ili stidljiva, pa zbog toga imaju poteškoća u životu i prilagođenosti; obično naginju ka vedrom raspoloženju i imaju smisla za humor; pokazuju veću samokritičnost, pa su manje sklona hvalisanju i precjenjivanju svojih sposobnosti; pokazuju veću pouzdanost i manje su podložna raznim uticajima i grupama; veoma rano pokazuju veliki interes za sebe i okolinu; teže ka otvorenosti i ljubazni su itd.

Za sada dominiraju dva sasvim različita načina da se odredi ili definiše darovitost:

- a. Prvi pristup je da se na darovitost gleda kao na potencijal, gdje se o darovitosti zaključuje na bazi postignuća na testovima koji mjere nivo razvijenosti sposobnosti i osobina ličnosti (testovi sposobnosti, testovi kreativnosti, testovi motivacije);
- b. Drugi pristup je da se o darovitosti sudi na bazi vlastitih produkata u radu, učenju i ponašanju u svakodnevnom životu. Tu se, dakle, o darovitosti pojedinaca sudi na osnovu njegovih produkata, što je dostupno suđenju i procjenjivanju od strane drugih.

Čini se da je za određenje darovitosti i vezu ovog pojma sa motivacijom i kreativnošću važno shvatanje Renzulija (J. Renzulli, 1979). On smatra da se darovitost ne može sastojati samo od visokih intelektualnih sposobnosti, već da su tu još potrebni i kreativnost i snažna motivacija. Zapravo, po Renzuliju, darovitost je proizvod interakcije i međuzavisnosti ova tri elementa: natprosječne sposobnosti, natprosječne motivacije i kreativnosti (da se daje i kreira nešto novo, npr. da se proizvede nova ideja, novo rješenje problema, pronade novi metod primjene ili korištenja stvari, konstruišu novi predmeti i slično).

Renzuli je interakciju između ta tri elementa predstavio pomoću tri kruga koja se do izvjesne mjere preklapaju. Što je veće preklapanje (međuzavisnost i interakcija) među krugovima koji predstavljaju ta tri elementa (sposobnosti, motivacije i kreativnosti) ostvaruje se povoljniji odnos među tim elementima. Ukoliko te međuzavisnosti nema, nivo darovitosti je nizak ili ga uopšte nema. Moguće su različite kombinacije ta tri elementa.

Na primjer, moguće je da neki pojedinci imaju natprosječne sposobnosti i dosta veliku motivaciju, ali im nedostaju kreativne osobine, te njihovi produkti nemaju karakteristike stvaralaštva u smislu da se daje nešto novo i originalno.

U nekoj drugoj kombinaciji moguće je dobiti i neke druge odnose, npr. kad pojedinci posjeduju visoke sposobnosti i kreativnost, ali nisu motivisani za rad, te u tom slučaju i neće doći do ispoljavanja darovitosti.

U istraživanjima je nađeno da je udio ova tri faktora različit u različitim fazama stvaralaštva. Na onim najvišim nivoima stvaralaštva, za koje je sposoban samo mali broj pojedinaca, ta tri elementa su toliko isprepletena i tijesno povezana da ih je nemoguće analizirati zasebno.

Od navedena tri elementa, najmanje podložne promjenama i uticajima sredine su sposobnosti, dok se kreativnost i, naročito, motivacija, mijenjaju tokom vremena, tj. moguće ih je unaprijediti i poboljšati.

Ako se sve to ima u vidu, pri identifikovanju darovitosti nije uvijek nužno tražiti prisustvo sva tri faktora ili ne bar u jednakom iznosu u ranoj fazi ili fazi potencijalne darovitosti. Iako je moguće da neka djeca već rano ispolje izuzetne sposobnosti, kombinovane sa kreativnošću i snažnom motivacijom, ipak, kod većine takve djece u početku se jasnije pokažu samo velike sposobnosti (intelektualna darovitost), a motivacija i kreativnost će se postepeno razvijati i doći će do izražaja kasnije. Ovo je i zbog toga što su motivacija i kreativnost pod velikim uticajem sredinskih činilaca i moguće ih je podsticati ili sputavati – što zavisi od karakteristika sredine u kojoj dijete raste. Sigurno je da u atmosferi prihvatanja, tolerancije, razumijevanja i ohrabrivanja, dijete ima više šanse da razvije i kreativnosti i motivaciju.

Teškoće koje se javljaju u oblasti definisanja darovitosti i kreativnosti uzrokuju i teškoće u zauzimanju saglasnih stavova u pronalaženju najadekvatnijih instrumenata i postupaka za identifikaciju darovitih. Određeni teorijski pristupi u toj oblasti zalažu se samo za svoj način ispitivanja i identifikacije darovitosti i kreativnosti.

I pored svih tih teškoća, za proteklih pedeset godina u svijetu i kod nas izrađen je veći broj validnih mjernih instrumenata i programa za identifikovanje darovitih. Zato se danas sa dosta optimizma gleda na uspješno rješavanje većeg broja problema u toj oblasti, posebno kada je reč o nastavi i školskom učenju. Još je Terman (L.Terman) u svojim istraživanjima ustanovio da su skoro sva darovita djeca (docnije i kao odrasli) bila odlična kroz cijelo školovanje. To obimno istraživanje obavljeno je na uzorku od 1528 djece i učenika koji su procijenjeni kao intelektualno daroviti (IQ iznad 140). Pored postignutih rezultata u oblasti sposobnosti, indikatori darovitosti su prikupljeni i informacijama dobijenim na sljedeći način:

- upitnik za roditelje (tražene su sve relevantne informacije o djetetu);
- upitnik za nastavnike (tražene su informacije o osobinama ličnosti učenika);
- rezultat zdravstvenog ispitivanja i praćenja djeteta;
- rezultat baterije testova znanja iz različitih školskih predmeta;
- upitnik namijenjen darovitim učenicima o njihovim interesovanjima;
- podaci o pročitanim knjigama;
- baterije od sedam testova o karakteru itd.

Kako je uzorak ispitivanja bio sastavljen iz gotovo svih slojeva u pogledu socijalno-ekonomskog statusa, može se reći da je ova studija imala neophodne elemente za potpuniju identifikaciju darovitih. Nakon ove Termanove studije o identifikaciji darovitih, kasnije su se istraživanja usmjerila u dva pravca: prvi, koji se

odnosi na naučna istraživanja i drugi, pronalaženje i otkrivanje darovitih sa ciljem obezbjeđivanja posebnog tretmana uz odgovarajući vaspitno-obrazovni program. Korisni podaci za otkrivanje i identifikaciju darovite djece (o njihovim sposobnostima i osobinama ličnosti) mogu da se dobiju od roditelja, nastavnika, školske pedagoško-psihološke službe, ljekara, raznih savjetovališta i udruženja. Savremena istraživanja upućuju da je za identifikovanje darovitih poželjno koristiti kako standardizovane testove (testovi ličnosti, testovi interesovanja, testovi sposobnosti), tako i podatke dobijene sistematskim posmatranjem i praćenjem.

Iskazi i izvještaji roditelja mogu da budu veoma korisno sredstvo za otkrivanje darovitosti i kreativnosti djece, jer oni mogu da daju detaljnije podatke o razvitku i osobinama djeteta od drugih (nastavnika, psihologa, ljekara itd.). To je i zbog toga što niko bolje od roditelja ne poznaje intimnu prirodu djeteta. Prve znake o superiornoj inteligenciji djeteta primjećuju roditelji. Oni mogu da zapaze, na primjer, da njihovo dijete ima široka interesovanja, ima veliku radoznalost, široku obaviještenost, brzo otkrivanje, odlično pamćenje, bogat rječnik i velika interesovanja za zbirke i enciklopedije.

Pažnju roditelja privlači i kad djeca rano progovore ili rano nauče da čitaju i to bez nekog naročitog sistematskog vježbanja. Međutim, potrebno je istaći i to da se roditelji u procjeni interesovanja i sposobnosti svoje djece mogu ponekad rukovoditi i pogrešnim utiscima, ne samo zbog subjektivnosti roditeljskih osjećanja i utisaka, već i zbog toga što nemaju mogućnost da uzmu u obzir i rezultate šire populacije, tj. većeg broja djece (vršnjaka) kako bi se mogao odrediti (poređenjem) položaj djeteta u odnosu na širu populaciju. I obrnuto, zbog nemogućnosti da imaju standarde o darovitosti i kreativnosti, roditelji često ne mogu zapaziti da je njihovo dijete darovito i natprosječnih sposobnosti, te darovitost svoga djeteta uzimaju kao normalnu pojavu. Iz tih razloga veoma bi bilo korisno upoznati roditelje sa osobinama darovite djece i preporučiti im odgovarajuće programe kao pomoć za povoljniji i adekvatniji tretman njihovog djeteta. Prosvjetni radnici, kao što su učitelji i drugi, mogu, takođe, dati korisne podatke o sposobnostima i osobinama ličnosti svojih učenika. Iako i nastavnici mogu da pogriješe u identifikaciji darovitih i kreativnih pojedinaca u razredu, njihova mišljenja su veoma važna i treba ih uzimati u obzir prilikom takvih procjena. Pri ovome je važno da se darovito dijete identifikuje što ranije kako bi što ranije i od samog početka dobilo i adekvatniju podršku i tretman za razvoj sposobnosti do optimalnog nivoa.

Važan izvor sistematskih podataka sa ciljem identifikovanja darovitih jeste i međusobno opažanje učenika i njihovi izvještaji o darovitim i kreativnim pojedincima u grupi. Pošto su kontakti među djecom brojniji i raznovrsniji, kako u školi tako i van nje, djeca mogu imati i neke korisne informacije o svojim darovitim drugovima koje su nastavnicima nedostupne. Ta zapažanja djece o svojim vršnjacima se takođe mogu dobiti različitim upitnicima, sociometrijskim postupcima i sličnim tehnikama.

Kada su u pitanju percepcije učenika o darovitim i kreativnim pojedincima u školi, potrebno je imati na umu i drugu činjenicu. Naime, poznato je da se među vršnjacima intelektualni uspjesi pojedinaca u školi i njihovi uspjesi u učenju u školi loše primaju od drugih u razredu. Takvi intelektualno obdareni pojedinci nazivaju se

od strane svojih drugova "štreberima" i slično. Zato i nije rijedak slučaj da takva darovita djeca prikrivaju svoje sposobnosti i namjerno ne daju sve od sebe u učenju i postizanju boljih rezultata. Ali, često se dešava i obrnuto, da se u školi i školskom učenju od pojedinaca koji se smatraju darovitim u pravilu traži više od ostalih, bez obzira na to da li oni to stvarno i uvijek mogu dati ili postići.

Zato, koliko je god bitno da takvo dijete ima što adekvatniju sliku o sebi, tj. adekvatno saznanje o svojim sposobnostima i osobinama ličnosti, isto je toliko važno da takva adekvatna saznanja o sposobnostima i osobinama ličnosti djeteta imaju i drugi, tj. roditelji, vaspitači, nastavnici.

Treba imati u vidu da, ma kako bio organizovan i ma kako bili dobri i kvalitetni postupci i instrumenti identifikacije, uvijek jedan znatan procenat darovitih biva neotkriven i obrnuto, među nadarenim se često nalaze i oni koji to zaista nisu.

Ova poteškoća javlja se i zbog same dinamike razvoja i što se kod različitih pojedinaca razvoj sposobnosti odvija individualnim tempom, pa kod jednih dolazi ranije do izražaja a kod drugih kasnije. Zato se često i događalo da veliki broj pojedinaca koji su rano identifikovani kao daroviti nisu kasnije ispunili ta očekivanja i pored toga što su uložena znatna materijalna sredstva (posebno ako je u pitanju homogeno grupisanje, tj. izdvajanje darovitih i kreativnih učenika u posebne škole, posebna odjeljenja za darovite) za izradu programa, spremanje nastavnika i nabavku sredstava za opremu kabineta i učionica. Osim toga, većina savremenih modela podsticanja i razvijanja darovitosti i kreativnosti putem nastave nastoje da izrade takve programe koji bi zadovoljili potrebe svih učenika u razredu.

Prema Torens ovom ispitivanju izvršenom na 23 odjeljenja osnovne škole sa ciljem poređenja podataka o ličnostima darovitih djevojčica i dječaka na bazi inteligencije, pola, uzrasta i mišljenja nastavnika, utvrđene su tri osnovne karakteristike prema kojima se razlikuju kreativni i daroviti učenici od onih koji to nisu:

1. kreativna i nadarena djeca mnogo češće produkuju fantastične i "luckaste" ideje;
2. teže da rješavaju probleme i zadatke na različite i nove načine i ne kreću se poznatim i utvrđenim putevima;
3. njihov rad se karakteriše humorom i zabavnošću.

Ispitivanja su takođe pokazala da nadarene i kreativne ličnosti imaju više povjerenja u svoj vlastiti sud i svoje vlastite procjene u radu. To su osobe sa nezavisnim i kritičkim mišljenjem, a često i sa osjećanjem samodovoljnosti. Iz tih razloga, neke osobine nadarenih i kreativnih osoba doprinose njihovoj popularnosti u grupi, pa postoji opasnost da se zbog toga udalje od vršnjaka, roditelja i nastavnika. Sada ćemo navesti i rezultate ispitivanja B. Rakića i I. Dizdarevića (1971) o tome kako nastavnici percipiraju ponašanje učenika koji su identifikovani kao stvaraoci.

Ovim istraživanjem autori su nastojali utvrditi koje vidove ponašanja zapažaju nastavnici kod djece stvaralaca i da li na tu njihovu procjenu značajno utiču faktori inteligencije i školskog uspjeha. Takođe je jedan od ciljeva tog istraživanja bio i da se vidi kakvo je slaganje između procjena nastavnika i rezultata dobijenih na testovima kreativnosti.

Oni su pokušali da utvrde da li nastavnici uočavaju elemente stvaralaštva i kakav im značaj pridaju. Ili pak, ako ih ne zapažaju, šta je uzrok tome? Tu se pokušalo doći i do odgovora na pitanje da li postoje razlike u percepciji osobina učenika stvaralaca u matematici, literaturi i tehničkom konstruisanju i oblikovanju.

Rezultati istraživanja su pokazali da nastavnici kod izrazito nadarenih učenika percipiraju mnogo više manifestacija kreativnog ponašanja nego kod drugih grupa. Nastavnici takođe mnogo više preferiraju kognitivne osobine (inteligenciju) nego kreativne osobine. U opisu identifikovanih učenika nastavnici su isticali ove osobine: snalažljiv, dosjetljiv, iznalazi nova rješenja, posjeduje neki poseban nemir (kreativne osobine); brzo i pravilno zaključuje, logički misli, pametan, sklon pravilnom zapažanju i uočavanju, brzo shvata (inteligencija i njeni faktori); marljivost, sistematičnost, konstruktivnost i upornost da se zadatak riješi do kraja (odnos prema radu i marljivost); zainteresovanost, pažljivost, pedantnost, preciznost, tačnost (interesovanja i pedantnost), itd.

Objasnujući podatke dobijene u ispitivanju, autori su došli do značajnih informacija. Tako su u percepciji osobina "literarnih stvaralaca" nastavnici percipirali manifestne vidove kreativnog ispoljavanja, koji su u suštini neki od bitnih preduslova za stvaralaštvo u oblasti literature („ima dobar rječnik“, „ima veće izražajne mogućnosti“, „čita više od drugih“, „lako daje sinonime i homonime“ itd.), dok su kod identifikovanih matematičara izražajnije neke druge osobine („brže se snalazi u novim zadacima“, „originalan je kad pristupa nekom pitanju ili zadatku“ itd.).

Naročito pada u oči da osobina "sposobnost da samostalno uči" ima visok rang preferencije u svim tabelama i najčešće zauzima prvo mjesto u sve tri mjerene oblasti (literatura, matematika i tehničko konstruisanje i oblikovanje), dok stavka "ima smisla za duhovnost", što je u suštini kreativna komponenta, po većini istraživača nadarenosti i kreativnosti ima neočekivano nizak rang u svim tim oblastima.

Sada ćemo detaljnije analizirati rezultate istraživanja o uticaju sposobnosti, osobina ličnosti i motivacije na uspjeh u školskom učenju koje su obavili R. Kvašček i V. Radovanović 1977. godine. Tim istraživanjem je obuhvaćeno 1176 učenika osnovnih škola i 994 učenika srednjih škola. Ispitivanjem je obuhvaćeno i 365 nastavnika; jednim upitnikom su se procjenjivale osobine ličnosti učenika koje značajnije utiču na uspjeh ili neuspjeh u školskom učenju. U tom istraživanju je korišten veći broj instrumenata: testovi sposobnosti, testovi ličnosti, testovi motivacije, upitnici itd.

Rezultati tog ispitivanja su sljedeći:

1. preko 50% varijanse u školskom učenju može se objasniti razvojnim nivoom inteligencije;
2. uspjeh u školskom učenju najvećim dijelom zavisi od osobina ličnosti i sposobnosti učenika;
3. sa školskim postignućem su značajno povezane sljedeće osobine: kristalizovana inteligencija; snažan superego (savjest, nepokolebljivost, ozbiljnost, pridržavanje pravila); veoma snažan ego (emocionalna stabilnost, hladnokrvnost i zrelost); sklonost riziku, hrabrost,

neinhibiranost, spontanost; razvijeno povjerenje u samog sebe i postavljanje visokih zahtjeva prema samom sebi; strpljivost, praktičnost, tolerantnost, široko razvijena interesovanja; postignuće putem nezavisnosti, zrelošću i intelektualnom sposobnošću; ekstroverzija i razvijena motivacija postignuća i motiv radoznalosti.

U ovim istraživanjima za nas su važni i podaci koji govore o razlikama u postignutom uspjehu u učenju. Nađeno je da na školski uspjeh odličnih i vrlo dobrih učenika bitno utiču sljedeće sposobnosti i osobine ličnosti:

- otvorenost, bezbrižnost, sposobnost lakog uključivanja u društvo;
- kristalizovana inteligencija;
- savjesnost, prihvatanje obaveza, nepokolebljivost, ozbiljnost;
- sklonost riziku, neinhibiranost, spontanost;
- staloženost i samouvjerenost;
- samodovoljnost (samostalno donošenje odluka);
- visoka kontrola spoljašnjeg ponašanja;
- visoka tenzija, napregnutost;
- razvijena motivacija za postignućem;
- dominantnost i samopouzdanje;
- prihvatanje samog sebe;
- odgovornost i nezavisnost;
- marljivost, skromnost, samosvjesnost;
- razvijena samokontrola, strpljivost, praktičnost i tolerantnost;
- samostalno postizanje određenih ciljeva i nezavisnost;
- intelektualna efikasnost;
- motivacija za stvaralačkim učenjem i intelektualnom autonomijom.

Ovdje je potrebno navesti da su autori ovog istraživanja obuhvatili cjelokupnu populaciju učenika osnovne i srednje škole, a ne samo darovite, pa su analizirali i osobine ličnosti učenika koje su povezane sa slabijim školskim postignućem. To su sljedeće osobine:

- nedovoljna razvijenost sposobnosti za učenje;
- zabrinutost, bojažljivost i depresivnost;
- frustriranost, inhibiranost i rigidnost;
- nerazvijenost motivacionih osobina i odsustvo radnih navika;
- loše integrisana ličnost;
- odsustvo radne discipline i neodgovoran odnos prema radu, malodušnost i neistrajnost;
- neprilagođenost i konformizam.

Ovdje je interesantno istaći i istraživanja Irene Impeliceri (Irene H. Impellizzeri, 1961), koja se interesovala za uzroke neuspjeha darovitih učenika. Ona je svojim istraživanjem obuhvatila uzorak od 4.900 sposobnih učenika srednjih škola, od kojih je skoro polovina imala tako niske rezultate u učenju da je doveden u pitanje i njihov dalji nastavak školovanja. Iz tog cjelokupnog uzorka izdvojena je grupa od 255 sposobnih i intelektualno darovitih, ali sa slabim školskim postignućem i nađeno je da je neuspjeh u učenju bio povezan sa sljedećim faktorima:

- slaba motivacija i slabi uslovi rada (30% ispitanika);

- snažno naglašene situacione reakcije kao što su bolest, problemi sa nastavnicima i slično (10% ispitanika);
- relativno ozbiljni i neurotični problemi (50% ispitanika);
- teži problemi kao što su depresija, delinkventno ponašanje i promiskuitet, što zahtijeva neposrednu brigu (10% ispitanika).

Potrebno je ovdje istaći i rezultate istraživanja o istom problemu do kojih je došla Bosiljka Đorđević (1979) analizirajući veći broj studija iz te oblasti. Tu su posebno interesantni podaci o porodici i problemima neuspjeha. Neke studije pokazuju da neuspješni učenici dolaze iz porodica čiji roditelji imaju niže obrazovanje od roditelja uspješnih učenika. Takođe je nađeno da roditelji neuspješnih učenika imaju rigidan i netolerantan odnos kad su u pitanju porodična klima i porodična vaspitna praksa, dok roditelji uspješnih učenika pokazuju veću tolerantnost i sklonost ka ohrabrivanju i podsticanju na uspjeh.

Pogrešne predstave i pogrešna vjerovanja o darovitima

U Termanovom istraživanju o darovitoj djeci (Terman, 1944 ;1958) nađeno je da su darovita djeca (*IQ* iznad 140) superiornija u odnosu na ostalu populaciju svojih vršnjaka i u pogledu fizičkog zdravlja i fizičke konstitucije. Takođe je nađeno da su ona i emocionalno stabilnija i socijalno zrelija. Imaju šira i razvijenija interesovanja, a školsko postignuće im je znatno ispred njihovog uzrasta. Rječnik im je bogatiji, a mišljenje i pamćenje razvijenije. Rezultati ovog Termanovog istraživanja su imali značajnu ulogu u opovrgavanju nekih pogrešnih vjerovanja i pogrešnih shvatanja o odnosu darovitosti i mentalnog zdravlja (patološka teorija sposobnosti – gdje se smatralo da darovitost u oblasti intelektualnih sposobnosti obavezno podrazumijeva neki nedostatak u drugim aspektima ličnosti, kao npr. socijalnu neprilagođenost, emocionalnu nestabilnost, ili čak neki fizički nedostatak). Takva pogrešna shvatanja i pogrešna vjerovanja našla su svoj izraz u *načelu kompenzacije*. Termanova istraživanja su opovrgla takva shvatanja i postavila novo načelo odnosa sposobnosti, osobina ličnosti i mentalnog zdravlja.

To je *načelo korelacije*. Ali, i pored naučno utvrđenih činjenica u toj oblasti, još ima sredina u kojima su se održala ta pogrešna vjerovanja. Navodimo neke od njih:

- darovita djeca su fizički slabija, a često imaju i fizičke nedostatke;
- takva djeca su obično i emocionalno nestabilna;
- roditelji intelektualno zaostale djece ne mogu imati darovitu djecu;
- darovita djeca su nesocijabilna i nesamokritična (hvalisava i imaju ograničena interesovanja);
- većina poznatih naučnika i stvaralaca su bili samo prosječni ili još češće slabi učenici;
- daroviti i kreativni učenici su to samo u jednoj oblasti, a nikako u više;
- daroviti učenici tendiraju da se osjećaju superiornije u odnosu na vršnjake;
- nastavnici nisu dobri procjenitelji sposobnosti i osobina ličnosti darovitih učenika;
- identifikaciju darovitih učenika i djece ne treba započinjati prije desete godine;

- darovitoj i kreativnoj djeci ne treba posvećivati posebnu pažnju od strane društva, jer će ona uvijek naći načina da realizuju i razviju svoje potencijale;
- obogaćivanje redovnih programa u radu sa darovitim u redovnim razredima ne daje nikakve posebne efekte;
- roditelji darovite djece su uvijek uobraženi;
- postojeći testovi inteligencije su jedini pravi instrument za identifikovanje darovite i kreativne djece;
- razvoj društva i njegov napredak malo zavisi od njegovih najsposobnijih i najdarovitijih članova, jer ih je malo;
- sposobnost pamćenja je najbolji indikator razvijenosti ljudske inteligencije;
- interesovanje za darovitu i talentovanu djecu je novijeg datuma i započinje prije dvije decenije.

Umjesto zaključka

Može se kazati da roditelji koji ispoljavaju безусловnu ljubav prema svojoj djeci doprinose stvaranju samopouzdanja i povjerenja u svoje sposobnosti i ispoljavanje kreativnosti u svom ponašanju. Međutim, neka istraživanja isto tako pokazuju da i pretjerana zaštita od strane roditelja može voditi nastajanju određenih osobina kod djeteta kao što su: nesigurnost, nepreduzumljivost, nemarnost, nedostatak ambicije i nisko samopoštovanje. S druge strane, topla ali i regulirajuća porodična atmosfera utiče na formiranje određenih pozitivnih osobina kod djeteta, kao što su radoznalost, kreativnost, kritičnost u mišljenju, ljubaznost što doprinosi razvoju kreativnosti kod djece i mladih. Vaspitni stil koji uključuje prihvatanje i razumijevanje ličnosti djeteta i interesovanje za ono što dijete radi, doprinosi razvoju samopoštovanja, upornosti, druželjivosti i odgovornosti, dok pretjerani zahtjevi roditelja utiču na formiranje nesigurnosti, emotivne nestabilnosti i slabe želje za uspjehom i postignućem. Istraživanja, takođe, pokazuju da majke dječaka sa visokim nivoom motiv za postignućem postavljaju veći broj zahtjeva za samostalnošću i samokontrolom do osme godine, više cijene i više nagrađuju postignuće djeteta. Sve to dovodi do toga da kad majka ispoljava zahtjev za postignućem i očekivanja postignuća kao pozitivnog cilja, kod djeteta će razviti potrebu za neprestanim i kontinuiranim stremljenjem ka uspjehu, bez obzira na moguće greške i neuspjehe koji se mogu pojaviti. Na kraju se može kazati da je poželjna porodična praksa i porodična klima kao povoljan vaspitni stil i dovoljno optimalno roditeljstvo uključuju i toplinu i prihvatnje i toleranciju i kontrolu. Dijete koje osjeća da je voljeno i prihvaćeno, ali i koje uči i razumije i norme i pravila ponašanja vjerovatno ima najviše šansi da postane zrela i ostvarena ličnost. Mnoga istraživanja, opet, pokazuju da neka darovita jeca i pored svih nepovoljnih socijalnih uslova i nepovoljne socijalnoemocionalne atmosfere uspuju u životu da savladaju sve prepreke i ostvare svoje potencijale. To znači da neka darovita djeca, opet, imaju potpuno nepodobne roditelje i užasnu porodičnu klimu (tuče, alkoholizam, droga, totalna nebriga i nezainteresovanost za dobrobit djeteta i njegov uspjeh u životu i školi), ali, i pored svega toga, oni nekako uspiju da se izbore i realizuju svoju

darovitost prvo u učenju, a kasnije i u životnom opredjeljenju. Već smo naveli da su psiholozi uveli tu novi pojam, tj. dimenziju *otpornost–ranjivost*. Oni navode kao ilustraciju sljedeći primjer: Zamislimo da imamo tri lutke – jedna je načinjena od stakla, druga od plastike i treća od nekog čvrstog metala. Ako svaku od njih udarimo čekićem – šta će se dogoditi? Lutka od stakla će se polomiti u hiljade komadića, plasična će imati udubljenje, dok će lutka od metala proizvesti lijep metalni zvuk. Upravo ova metalna lutka može da predstavlja tu našu najveću dragocjenost – našu superdarovitu i kreativnu djecu. Negdje u sredini između ta dva ekstrema je naša plastična lutka, koja predstavlja onu djecu koja trpe i podnose oštećenja i neprijateljsku atmosferu u kojoj moraju da rastu, ali ipak nekako uspijevaju da funkcionišu kroz život. Staklena lutka predstavlja djecu koja rastu u izrazito neprijateljskoj klimi i u školi i u porodici (niko o njima ne vodi računa, potpuna odbačenost i nezainteresovanost roditelja i nastavnika o tome šta se sa njima dešava). Zbog toga što ne razumiju zašto im se to dešava, oni su u vječitom sukobu prvo sa samim sobom pa otud i sa svojom okolinom – roditeljima, nastavnicima i drugima. Trpe samo kazne i torturu i u kući i u školi (slabe ocjene, moraju da bježe i iz škole i od kuće) i na ulici se priključuju drugoj nesrećnoj djeci koja su već poprimila sve karakteristike delinkventnog ponašanja. Sve su to duboko nesrećna djeca koja nemaju nikog drugog do sebe same. Najteže je za ljudsko biće kad postane svjesno da ga niko neće, da nikome ne treba, da ga niko ne prihvata i da ga niko ne želi. Takvo dijete mora biti duboko nesrećno dijete.

Istraživanja, opet, pokazuju da darovita i sretna djeca imaju veliku podršku u svojim porodicama, a i sami uspiju da izgrade odbrambene snage da se bore protiv životnih iskušenja. Takva djeca često dobiju toliko pomoći i ohrabrenja i podrške u svom životu i učenju, ne samo od nastavnika već i od drugih – prijatelja, vršnjaka itd. jer i sami imaju ili izgrade tu osobinu da je svakom prijatno biti sa njima. Takođe je u istraživanjima nađeno da takva djeca rano postaju svjesna vlastitih snaga i kompetencija i počinju da bolje koriste sredinu koja im ide naruku da napreduju i dalje razviju svoje sposobnosti. Takva djeca rano pokazuju i određeni nivo samostalnosti, originalnosti i kreativnosti. Još je nešto primijećeno kod te djece: ona kao da trebaju i traže izazove kako bi ojačali, postali manje ranjiv. Djeca koja idu kroz život bez ikakvih prepreka (prezaštićena), tj. drugi im sve daju gotovo i, kako se to kaže, 'na tanjiru', nemaju priliku da se vježbaju na teškoćama u životu kako bi stavljali na probu svoje snage i svoje potencijale, pa zato najčešće i ne poznaju sebe niti imaju priliku da razviju svoje potencijale. Sve nam ovo govori da još moramo mnogo da učimo o tome koji su vaspitni stilovi i vaspitni postupci u radu sa darovitom djecom efikasniji vodeći računa o individualnim razlikama u sposobnostima i osobinama ličnosti među djecom. Samo na taj način će se moći izvršiti efikasna individualizacija vaspitnih postupka u skladu sa sposobnostima i osobinama ličnosti svakog vaspitanika.

Literatura:

- Abra, J. (2007): *The Motives for Creative Work*, New Jersey, Hampton Press.
- Anhajm, R. (2005): *Vizuelno mišljenje*, Univerzitet umetnosti, Beograd.

- Andrilović, V., Čudina, M. (1985): *Psihologija učenja i nastave*, Zagreb, Školska knjiga.
- Anderson, J. (1988): *Cognitive styles and multicultural populations*, Journal of Teachers.
- Albert, R. (1975): *Toward a behavioral definition of genius*, American Psychology, 30.
- Baumrind, D. (1971): *Current patterns of parental authority*, Developmental Psychology, 4, 1–3.
- Baumrind, D. (1976): *Effects of authoritative parental control on child behavior*, Child Development 37, 887–907.
- Baumrind, D. (1977): *Socialization and instrumental competence in young children*. In W. W. Hartup (Ed.): *The Young Child*, Vol. 2. Washington DC.
- Baumrind, D. (1989): *The permanence of change and the importance of stability*, Human Development, 12, 187–195.
- Baumrind, D. (1978): *The Development of instrumental competence through socialization*. In A. D. (Ed.) *Minnesota symposia on child psychology*. Vol. 7. Minneapolis.
- Biler, Š. (1962): *Problemi djetinjstva i učitelj*, Grafički zavod, Titograd.
- Berger, J. (1984): *Psihodijagnostika*, Beograd, Zabd za udžbenike.
- Berlyne, D. (1960): *Conflict, arousal, and curiosity*, New York, McGraw Hill.
- Bloom, B. (1956): *Taxonomy of educational objectives*, Handbook I: *Cognitive domain*.
- Bloom, B. (1976): *Human characteristics and school learning*, NY, McGraw Hill.
- Bogojević, S. (2002): *Stilovi vaspitanja*, Filozofski fakultet, Banja Luka
- Bowlby, J. (1951): *Maternal Care and Mental Health*, World Health Organization, Geneva.
- Branković, D. (2008): *Pedagoške teorije*, Univerzitet, Banja Luka.
- Bruner, J. (1972): *Tok kognitivnog razvoja*, Beograd, Psihologija br. 2.
- Bruno, A. (1983): *How to develop a personalised learning style*, Early Years 14 (1).
- Ekermen, N. (1966): *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd: Gafički zavod
- Eliot, A. Dweck, C. (2005): *Handbook of competence and Motivation*, New York
- Evans, F. (1975): *Motivacija*, Beograd: Nolit
- Galbraith, J. (1984): *The gifted kids survival guide for ages 11-18*, Minneapolis Free
- Gardner, H. (1983): *Frames of mind: The theory of multiple intelligence*, New York, Gardner, H. (1993): *Multiple intelligence: The theory and practice*, New York.
- Gojkov, G. (1996): *Kreativnost budućih učitelja i vaspitača*, Viša škola za vaspitače, Zbornik 2.
- Gojkov, G. (1995): *Kognitivni stil u didaktici*, Vršac, Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Guilford, J. P. (1972): *Intellect and the gifted*, The Gifted Child Quarterly 16.
- Guilford, J. P. (1967): *The nature of human intelligence*, New York, McGraw Hill.
- Guilford, J. P. (1959): *Three faces of intellect*, The American Psychology, Vol. 1.
- Đorđević, B. (2008): *Daroviti učenici i (ne)uspeh*, Beograd, Zajednica učiteljskih fakultet.
- Kasagić, Lj., Čabrakapa, M. (2002): *Opšta psihologija*, Beograd: Bojs.
- Košiček, M. (1983): *Antiroditelj*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kvaščev, R. (1978): *Modeliranje procesa učenja*, Beograd, Prosveta.
- Kvaščev, R. (1980): *Sposobnosti za učenje ličnosti*, Beograd, Naučna knjiga.
- Kvaščev, R. (1969): *Razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika*, Zavod za udžbenike.
- Kvaščev, R. (1975): *Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti*, Sarajevo.
- Kvaščev, R. (1976): *Psihologija stvaralaštva*, ICS, Beograd.
- Kvaščev, R. (1977): *Primena teorija učenja iz oblasti nastave*.
- Mandić, P. (1990): *Kognitivni stilovi i stilovi učenja*, Pedagogija br.3, Beograd.

- Mandić, P. (1995): *Čovjek – svjedočenje o veličini i padu*, Beograd, Naučna knjiga.
- Parness, S. (1967): *Creative behavior guidebook*, New York, Schribner.
- Parness, S. (1967): *Creative behavior workbook*, New York, Schribner.
- Parnes, S. (1977): *Guiding creative*, Gifted Child Quarterly 21.
- Rakić, B. (1974): *Vaspitno delovanje u malim grupama*, Zavod za udžbenike, Sarajevo.
- Rakić, B. (1975): *Motivacija i školsko učenje*, Zavod za udžbenike, Sarajevo.
- Radovanoić, I. (1997): *Stil ponašanja nastavnika fizičkog vaspitanja*, Beograd.
- Sternberg, R. (1986): *Procesi i dinamični vaspitnog delovanja*, Zavod za udžbenike.
- Sternberg, R. (1986): *Intelligence applied*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich.
- Stojaković, P. (2012): *Prvih šest godina- psihologija za roditelje i vaspitače*, Banjaluka.
- Stojaković, P. (2012): *Psihologija za nastavnike* (12. dopunjeno izdanje), B. Luka, Grafid.
- Stojaković, P. (2008): *Pedagoška psihologija I*, Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Stojaković, P. (2008): *Psihologija za nastavnike*, Banja Luka, Prelom.
- Stojaković, P. (2000): *Darovitost i kreativnost*, Zavod za udžbenike Republike Srpske.
- Stojaković, P. (2001): *Pedagoška psihologija II*, Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Stojaković, P. (2000): *Kognitivni stilovi i stilovi učenja*, Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Stojaković, P. (2006): *Višestruke sposobnosti za učenje*, Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Suzić, N. (2005): *Pedagogija za XXI vijek*, TT-centar, Banja Luka.
- Suzić, N. (1995): *Osobine nastavnika i odnos učenika prema nastavi*, Banjaluka.
- Suzić, N. (1998): *Kako motivisati učenike*, Srpsko Sarajevo, Zavod za udžbenike.
- Suzić, N. (1994): *Vaspitni rad u odjeljskoj zajednici*, VID, Banjaluka.
- Suzić, N. (2005): *Pedagogija za XXI vijek*, TT Centar, Banja Luka.
- Šefer, J. (1998): *Od podsticanja stvaralaštva svih do ispoljavanja i samoprepoznavanja darovitosti*, Zbornik 4, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Vršac.
- Taylor, C. (1966): *Instructional media and creativity*, New York, Harper and Row.
- Todorović, J. (2005): *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*, Niš: Prosveta.
- Torrance, P. (1963): *Guiding creative talent*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall.
- Torrance, P. (1965): *Gifted children in the classroom*, New York, McMillan.
- Torrance, P. (1970): *Encouraging creativity in the classroom*, Dubuque, Iowa, W.C. B.
- Torrance, P. (1962): *Nature of creative talents*, Theory into practice, No 5.
- Torrance, P. (1963): *Toward more human education*, Gifted Child Quarterly, No 7.
- Torrance, P. (1977): *Your Style of learning and thinking*, Gifted Child Quarterly, 4.
- Vilotijević, M. (1992): *Vrednovanje pedagoškog rada u školi*, Naučna knjiga, Beograd.
- Вилотијевић, М. (2000): *Дидактика II*, Научна књига, Београд.
- Wolfolk, A. (2000): *Educational Psychology*, Englewood, New York.

Petar Stojakovic, PhD
Banja Luka

EDUCATIONAL STYLES AND DEVELOPMENT OF TALENT AND CREATIVITY

Abstract: A number of programs and models (over one hundred) intended for encouraging and development of talent and creativity in educational-teaching process have been realized in our country and abroad so far. Special attention has been paid to the connection of styles of education with

encouragement and development of creativity of children and youth in these researches. Mainly, all these models can be classified in two large groups:

a) Models of social interaction or social-emotional atmosphere in family and school (family variables are the following: dominant styles of behaviour in family, number of family members, order of births, family atmosphere and educational practice, as well as numerous variables of the teaching atmosphere and classroom dynamics as a whole from the primary school to the university). Programs of encouragement of talent and creativity referring to personality and modification of behaviour are often classified into this first group of the programs and models, although they entirely stand apart and make a separate group in some classifications.

b) Models of cognitive information processing or cognitive models (models of theories of information, models of theories of ability and multiple models of cognition). We cannot deal with all these models here, but we have focused our attention only on two or three basic models as an example or illustration from which numerous other up-to-date models of encouragement and development of talent and creativity in educational and teaching work have been derived later in a way (with smaller and bigger modifications and finishing operations). The same also refers to the first group of models, i.e. models of social interaction and social-emotional atmosphere in family and school.

The best known programs out of numerous researches and worked out programs of the first group of models are the programs of social-emotional interaction, family atmosphere or educational styles that encourage or deteriorate development of talent and creativity. Out of these we have analysed those that had been worked out by D. Baumrind and H. Schaffer. Majority of the models of research and identification of the educational styles that were created later refer mainly to smaller or bigger modification and finishing operation of what had been done by Ms. D. Baumrind. Well, in this work we are talking and discussing only about characteristics of the first group of models, i.e. the correlation between educational styles in family and school and the models of encouragement and development of talent and creativity of children and youth.

Keywords: educational styles, creative thinking, creativity, divergent and convergent thinking, models of encouragement and development of talent and creativity, critical thinking, humanistic psychology, development, cognition, social interaction, school and class atmosphere, family atmosphere, creativity, book, question, multiple models of cognition, styles of learning and creativity, family dynamics and encouragement of talent and creativity.

